

Віктар ЖЫБУЛЬ

ФОРМАВІДЗЕЦ, ВОБРАЗАПІСЕЦ, МУЗЫКАСЛОВЕЦ

ПАЭЗІЯ ЯЗЭПА ПУШЧЫ Ў КРЫТЫЧНЫМ АСЭНСАВАННІ АДАМА БАБАРЭКІ

Выданне Збору твораў Адама Бабарэкі, здзейсненае пераважна паводле дакументаў яго асабістага фонду ў Беларускам дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва (БДАМЛМ), дазволіла ўвесці ў літаратурны і навуковы ўжытак многія невядомыя раней творы выдатнага крытыка, празаіка і філосафа, якія, у сваю чаргу, з'яўляюцца важнымі крыніцамі па гісторыі беларускай літаратуры ўвогуле. Найвялікшы аб'ём сярод не апублікаваных пры жыцці тэкстаў А. Бабарэкі складаюць працы, прысвечаныя творчасці Язэпа Пушчы, што пры падрыхтоўцы Збору твораў узвышэнскага крытыка нават дазволіла вылучыць іх у асобны падраздзел першага тома (с. 555 – 758). Гэта шчыльна ўзаемазвязаныя паміж сабой артыкулы, рэцэнзіі, эскізы, чарнавыя накіды, нататкі, а таксама мноства разрозненых аркушаў меркаванай кнігі “Супроць ветру” пра Я. Пушчу, над якой А. Бабарэка працаваў цягам 1927 – 1928 гг. Напэўна, цяжка адразу зарыентавацца ў такім вялікім тэкставым аб'ёме – тым болей што некаторыя артыкулы маюць некалькі варыянтаў, часткова дублююць і змест іншых тэкстаў. Але, мяркуючы, што назіранні Адама Бабарэкі будуць карыснымі і сучасным даследчыкам літаратуры, выкладчыкам, студэнтам, хацелася б вылучыць і каротка акрэсліць асноўныя яго тэзісы, якія датычаць асаблівасцей стылю Язэпа Пушчы, яго месца ў беларускай літаратуры.

На час напісання А. Бабарэкам кнігі Я. Пушча быў яшчэ маладым (нарадзіўся 7/20 траўня 1902 г., друкаваўся з 1923 г.) паэтам, аўтарам зборнікаў “Раніца рыкае” (1925), “Vita” (1926) і “Дні вясны” (1927), паэтычных цыклаў “Асеннія песні” і “Лісты да сабакі” (абодва 1927) і іншых твораў, змешчаных у перыёдыцы. І створанае ім за пяць гадоў дазволіла А. Бабарэку не проста ацаніць талент Я. Пушчы і прааналізаваць адметнасці яго творчай манеры, але і адвесці яму асаблівае і вызначальнае месца ў літаратурным працэсе. Пра гэта сведчыць той факт, што, прасочваючы ў розных артыкулах эвалюцыю беларускага літаратурнага працэсу, крытык грунтаваў яе на творчасці знакавых для айчыннай літаратуры постацей, і замыкаў гэты ланцужок

Язэп Пушча. 1923 г.

менавіта Я. Пушча. Вынікае, што, паводле А. Бабарэкі, ён увасабляў сваё творчасцю апошнюю (і найвышэйшую) на той час ступень развіцця беларускай паэзіі – зраўняцца з ім мог хіба што Уладзімір Дубоўка, таксама не абдзелены крытычнай і аналітычнай увагай А. Бабарэкі.

Характэрны ў гэтым плане артыкул “Літаратурнае падарожжа”, дзе крытык уявіў творчасць кожнага аўтара ў выглядзе асобнай краіны, і вось ён, Адам Бабарэка, здзяйсняе па тых краінах падарожжа і занатоўвае ўражанні. Апошняя, паводле задумы, ён наведвае краіну творчасці Язэпа Пушчы, яна падаецца яму найбольш прыгожай, гарманічнай і дасканалай. На жаль, яна ж засталася адзінай, якую аўтар здолеў яскрава намаляваць: на астатнія яму не хапіла часу (альбо імпэту), і мы не можам пачыць яе ў кантэксце параўнання з іншымі і, адпаведна, больш рэльефна ацаніць яе перавагу. Быў напісаны толькі пачатак падарожжа па краіне В. Дуніна-Марцінкевіча, а апісанні краін творчасці Ф. Багушэвіча, Я. Купалы, Я. Коласа,

Ядвігіна Ш., А. Гаруна, М. Багдановіча, Цёткі, Я. Лучыны і ўвогуле засталіся зафіксаванымі толькі ў плане артыкула.

Краіна Язэпа Пушчы, паводле А. Бабарэкі, – “сонечная краіна тонкіх, мяккіх, цёпрых і прыгожых вобразаў”. Аднак далёка не ва ўсіх яна выклікае захапленне: «Адны гавораць, што гэтая краіна зусім нейкая дзіўная і незразумелая і нават раілі вярнуцца з дарогі. Казалі, што ўладар яе страшны гэрэтык, чуць ня вырадак чалавецтва, і ўсякага, што прыбывае ў яго “владенія”, ён “сврацае с пути истинного”, гаварылі таксама, што гэты ўладар сьляпец, і краіна яго ёсьць вымысел хворага выбразжэньня. Другія, наадварот, самі ехалі туды ўжо ня першы раз і расказвалі дзівы дзіўныя» [3, с. 683]. Тут бачыцца намёк на рэзананс, выкліканы творамі Я. Пушчы ў 2-й палове 1920-х гг., калі крытыкі несправядліва абвінавачвалі паэта ў розных “грахах”. Спачатку яго дакаралі проста за “незразумеласць”, а потым абвінавачанні набылі больш класава-палітычную афарбоўку, пра што сведчаць назвы артыкулаў і рэцэнзій: “Я сягоння ўсім чужы” Т. Глыбоцкага, “Сацыяльныя матывы творчасці, або Сабачыя лісты паэта Язэпа Пушчы” А. Сянкевіча, “Язэп Пушча – не наш” А. Кучара і інш.

Адштурхоўваючыся найперш ад законаў эстэтыкі і паэтыкі і кіруючыся ўласным мастацкім густам, А. Бабарэка імкнуўся давесці няслушнасьць такіх меркаванняў і адначасова ставіў пытанні, якія гучалі б актуальна і сёння: а ці ўмеем мы ўспрымаць літаратурны твор, асабліва твор паэтычны; ці развітая ў нас культура чытаньня? Бо вершы створаны паводле асаблівых законаў паэзіі, іх мова незвычайная: гэтая мова вобразаў, нечаканых эпітэтаў і параўнанняў, часам парадоксаў і алагізмаў, і таму чытанне паэтычнага твора А. Бабарэка прыраўноўваў да разгадкавання загадак, што абарочваецца радасцю адкрыцця. Такую асаблівасць успрымання паэзіі крытык разглядаў на прыкладзе аналізу верша “Раніцу шчэбет пільнуе” (1924), бо лічыў яго адным з найбольш яркіх і характэрных узораў Пушчавай паэзіі. Прывядзем верш у першай рэдакцыі, на тэкст якой абапіраўся А. Бабарэка:

*Раніцу шчэбет пільнуе
Ў лясьці жоўта-зялёным.
Туліцца жнівень пад пуняй
З ношкай аўсянай саломы.*

*Сонца бліскучым пласкосьнем
Іскры ў тумане губляе.
Ветры, пужлівыя коні,
Рвуцца ў мурожныя далі.*

*Ў зарасьлях пудзяцца песьні,
Выбрыкаваць хочуць – наверце.
Вёска рытамі весьніц
Цешыць сялянскае сэрца.*

*Сівер расой ахрысьціў
Поплавы ў сіні шырокай.
Песьціцца сонца ў трысьці,
Цалуючы ветразь у шчокі.*

*Раніцу шчэбет пільнуе
Ў лясьці жоўта-зялёным.
Туліцца жнівень пад пуняй
З ношкай аўсянай саломы [6, с. 5].*

Зместавае напаўненне верша, яго вобразную структуру, а заадно і спецыфіку чытацкага ўспрымання А. Бабарэка падрабязна разабраў у некалькіх працах, напрыклад у артыкуле “Аб мастацкіх шляхах беларускай паэзіі”: «Адчуваецца нейкая дынамічнасьць, жыцьцёвасьць, шматвобразнасьць на нейкай статычнай непарушнай аснове, як на полі ці сьцене, на якое выходзяць дзейнікі і дзейнічаюць. Адкрылася на адзін момант і закрылася заслона, а перад нашымі вачыма засталіся сцэны незакончаныя, і мы гатовы чытаць і гадаць, што-ж зрабілася, чым скончылася тая ці іншая падзея. Быццам на адзін момант адкрыўся для вас нейкі своеасаблівы сьвет, у якім, здаецца, і знаёмае ўсё, але паўстала перад вамі ў незнаёмым і нязнаным сьвятле, у сьвятле, у перасунутых, зрушаных плянах. Усё паасобку нам вядома і знаёма, скажам, і раніца, і шчэбет, і лясьце жоўта-зялёнае, і дачыненне “пільнаваньне”, але ў такой сувязі, у такім пляне, дзе раніца зьяўляецца аб’ектам пільнаваньня, а шчэбет яго суб’ектам, а лясьце – абстаноўкаю, гэтыя рэчы нам невядомы, у такіх ролях і стасунках нам незнаёмы, і мы ўсё гэта ўспрымаем як нешта новае, па-новаму пачынаем адчуваць іх, мы адчуваем новую форму арганізацыі слоў, у якой кожнае з іх, ня трацячы свайго аблічча, а нават больш таго, захоўваючы яго і рэльефна яго выпукляючы, у супольнасьці з іншымі складае некаторае вышэйшае адзінства, некаторую агульную як-бы грамадскую арганізацыю» [3, с. 649].

Усе вобразы прыродных з’яў тут, як бачым, персаніфікаваныя, надзеленыя ўласцівасцямі людзей і жывёл. Гэта выяўляецца і ў пэўных адносінах, якія ўзнікаюць паміж імі. На думку А. Бабарэкі, праз гэтыя з’явы і іх дачыненні ў вершах Я. Пушчы адбіваецца “жыцьцё духу чалавека” [3, с. 574].

Звяртаючы ўвагу на гукавую і рытмічную арганізацыю згаданага верша (асабліва ў 5-й строфе), А. Бабарэка зазначаў: “Граньне гэтая нейкае сваеасаблівае, мяккае і ціха-разьвейнае, быццам

**Літаратурнае аб'яднанне
“Маладняк”.**

Сядзяць (злева направа):

**Нічыпар Чарнушэвіч,
Адам Бабарэка,
Анатоль Вольны,
Язэп Пушча,**

Андрэй Александровіч;

стаяць: **Алесь Гурло,
Міхась Зарэцкі.**

Мінск, 1925 – 1926 гг.

цымбальнае, быццам абрадавае, вольна-голаснае, унісоннае” [3, с. 705]. Услухоўваючыся ў “слоўную музыку” іншых вершаў Я. Пушчы, крытык уяўляў, “быццам мы знаходзімся то ў тым шуме дубровы, у якім заблудзілася гэроіня народнай песьні, то ў шуме асеньяга жоўталісьця, то ў пералівах іхніх тонаў, то ў плынях хваль” [3, с. 705]. А ў вершы “Любыя, мілыя ліпы...” А. Бабарэка чуў “мэлёдыю плаўных і шумна-звонкіх, як звон рассыпаўшага срэбра, гукаў, лісьцяных, замкнёных ці падзеленых на адрэзкі ўзрыўна-глухімі **бп дт нт кп**. <...> Быццам штосьці разрываецца і адтуль плывуць мэлёдыі гукаў, быццам пырскае музыка звонкіх напеваў і разліваецца вакол, асыпаючы вас сваім цьветам. Вы чуеце гэтае разьліўнае асыпаньне. Гукі звонка ліючага і звонка сыплюча[га]ся зьліваюцца ў адну мэлёдыю” [3, с. 611 – 612].

Падагульніўшы назіранні, А. Бабарэка акрэсліў творчасць Я. Пушчы як “мастацтва жывапісання музыкаю слоў”, “канструкцыйны вобразпіс” [3, с. 636]. У яго асобе крытык бачыў талент паэта-мастака, які вызначаецца трыма асноўнымі ўласцівасцямі: “...сугляданьнем форм быцьця, вобразпісаньнем зьяў гэтага быцьця і словавыйграньнем іх”. Адпаведна для характарыстыкі Я. Пушчы паводле яго творчай манеры А. Бабарэка звярнуўся да неалагізмаў: **формавідзец, вобразпісец, музыкасловец**. У працы “Супраць ветру” крытык падрабязна раскрыў як сутнасць гэтых вызначэнняў, так і сваё бачанне прыроды Пушчавай паэзіі ўвогуле.

Пад вызначэннем **формавідзец** маецца на ўвазе здольнасць паэта бачыць глыбінныя, унутраныя праявы вакольнага свету, якія хаваюцца за знешняй формай, здавалася б, звыклых

прадметаў і з’яў – адсюль і яго імкненне ў вершах праз вядомае паказваць невядомае. Апошняе паэт здзяйсняе з дапамогаю разнастайных вобразных сродкаў: ён “**сінтэтычна афармляе**” свае ўнутраныя перажыванні, звяртаючыся да “**жывапісання вобразаў**” – адсюль і вызначэнне **вобразпісец**. Але, акрамя вобразнай структуры, кожны верш мае і структуру рытмічную. Гэтаму музыкальнаму боку паэзіі сам Язэп Пушча надаваў вялікае значэнне, вобразна акрэсліваючы яго як “**слоў сугучных гранне**” і выяўляючы ў сваіх творах “**здольнасць чуцьця рытму мовы, яе мілагучнасці**”, сваё “**ўменьне (мастацтва) граць сугучнымі словамі заўсёды ў пэўных тонах, тонах сваіх уласных**” [3, с. 705].

Заканчэнне будзе.

Спіс літаратуры

1. **Бабарэка, А.** Бібліяграфія твораў беларускіх пісьменнікаў, складзеная па перыёдыцы 1923 – 1929 гг. Картагэка. М – Я / А. Бабарэка // БДАМЛІМ. – Ф. 407. – Воп. 1. – Адз. зах. 94.
2. **Бабарэка, А.** Запісная кніжка з бібліяграфічнымі звесткамі пра беларускіх пісьменнікаў / А. Бабарэка // БДАМЛІМ. – Ф. 407. – Воп. 1. – Адз. зах. 95.
3. **Бабарэка, А.** Збор твораў : у 2 т. / А. Бабарэка. – Вільня : Ін-т беларусістыкі – Беласток : Бел. гіст. тав-ва, 2011. – Т. 1 : Літаратурна-крытычныя працы.
4. **Багдановіч, І. Э.** Авангард і традыцыя : Беларуская паэзія на хвалі нацыянальнага адраджэння / І. Э. Багдановіч. – Мінск : Беларус. навука, 2001.
5. **Пушча, Я.** Збор твораў : у 2 т. / Я. Пушча; прадм. Л. Мазанік. – Мінск : Маст. літ., 1993. – Т. 1 : Вершы, паэмы, артыкулы. 1922 – 1930.
6. **Пушча, Я.** Раніца рыкае : Вершы / Я. Пушча. – Менск : ЦБ “Маладняка”, 1925.
7. **Саламевіч, Я.** Слоўнік беларускіх псеўданімаў і крыптанімаў (XVI – XX стст.) / Я. Саламевіч. – Мінск : Маст. літ., 1983.

Язэп ПУШЧА

СМЕЛЫМ КРОКАМ

Смелым крокам ў змроках шару;
Языкi схавала
Сонца па абшару,
Дзень замкнула ноч-завала.

Рэзгіны сутоння
Спавілі калыску ночы;
Толькі спеў адзін сірочы
Цягне лес спрасоння.

Толькі неба сінім сітам
Змрокi падсявае,
Ды часамі хмурым плытам
Захад пазяхае.

Толькі жабы з крэктам невад
Валакуць ў балота,
Ды кідае тонь паўзбераг
Вільгаці сівота.

Смелым крокам ў змроках шару
На курган на росны,
Дзе калыска ад цяжару
Апусціла кросны.

24/IV-23 г.

ЛЕТНІ ВЕЧАР

Летні вечар...
Растрасае вільгаць з рэчкі
Злыдзень вецер.
О, як ціха!
Як таемна у прасторы!
Толькі лазіць месяц голы,
Андарак спусціўшы к долу...

* * *

Лес яловы
Галаву палашча ў сіні;
Раздзіраюць ночку совы.
Лог шырокі
Хвост кудзеліць сівы,
Сонца змрокi
Б'е на раны
І змятае колер сіні
Памялом чырвонай рані.
[1923 г.]

ЗІМОВАЕ

Пылкага сонца вугаллі
сівер на выгане студзіць.
Эх, вы, марозныя далі –
сочна-вішнёвыя грудзі!
Упіцца я хочу
соладам вашай красы.
Расплюшчыла раніца вочы, –
снег пухлыны жуюць палазы.

УСМІХАЕЦЦА РАНІЦА

Усмiхаецца раніца
Сонцам чырвоным.
Нiва калоссем маніцца
Заспяваці.
– Мы волю сваю абаронім! –
Чутна ў пакрыўджанай хаце.

Сокатам гулкім
Калёсы зарзалі па краі.
Сонца ў кожным завулку
Бліскучыя блытае лейцы.
Весела йграе
Пастух на ліпнёвай жалейцы.

Рунее поле
Ў зараве песні ратая.
Пушча за гмахам-гарою,
Быццам раць тая,
Рвецца да бою.

Дню новаму ў рот
Песняю рынем.
Кiвае за рэчкай чарот
Зялёнай чупрынай.
[1924 г.]

* * *

Васількова-зялёнаю ночкай
я зрэбную вёску пакінуў
і ў горад замызганы ў прочкі
пайшоў я з бярозавым кіем.

Заірзаў вараненькі пры яслях,
як выходзіў я за вароты,
а клён ўздагон лісцямі спляснуў, –
забляяла зара ў агародзе.

Сабака правёў да прысадаў
і назад невясёла памуляў.
Лапушыся ой, песня, расадай
без мяне у вясковым завуллі!

Я зараз у Менску гарбатым
ды раніцай новай буяню.
Ня сумуй-жа, мужычая хата,
што ўзрасціла мяне грубіяна!

Твая песня напоўніла грудзі, –
у заўтра я з ёю вяслюю.
Галавы-ж раскудлачаны кудзер
карагодзіць блакітам вясну.

Дык бывай-жа здарова, о вёска,
са старэнькай бабулькай-вярбою!
Ужо сонца закінула вёслы
у песні майго вадапою.
[1924 г.]